

POLSKÉ KRAMÁŘSKÉ TISKY Z TĚŠÍNSKÉ PROCHÁZKOVY TISKÁRNY

Monika Szturcová

Monika Szturcová: Polish Broadside Ballads by Procházka Printing House in Těšín

The study focuses on the printing practice on the Czech-Polish border in the 19th century, which is demonstrated in an example of the Polish shopkeeper's production of the Těšín printing house belonging to several generations of the Procházka family. We try to analyze its thematic and genre range and present examples of the most interesting prints related to the Těšín region.

Key words: *broadside ballad, pilgrim song, Karel Prochaska, printing house, Czech-Polish relations, Teschen Silesia, Upper Silesia, 19th century*

Významnou kapitolu v dějinách těšínského tiskařství představuje činnost rodiny Procházek, která se svým více než 130 let dlouhým působením svých pěti generací nesmazatelně zapsala do dějin české a polské polygrafie a stala se důležitým činitelem kulturního života. Základní údaje o činnosti officíny jsou dobře známy.¹ Založení tiskárny je spjato se jménem Fabiána Beinhauera, který působil jako faktor v jihlavské Trasslerově tiskárně (do roku 1789) a později zde vedl svou vlastní tiskárnu (1790–1831). Tiskárnu v Těšíně založil v roce 1806 jako filiálku, vzápětí ji však prodal Tomáši Procházkovi z Prahy (1771–1817), který se vyučil a působil v Schönfeldově tiskárně. Co bylo důvodem jeho příjezdu na Těšínské Slezsko, není jisté, nejpravděpodobnějším vysvětlením jsou kontakty s jezuitou Leopoldem Janem Szersznikiem (1847–1814), prefektem těšínského gymnázia a zakladatelem prvního muzea v českých zemích (Szersznikovy práce byly mezi prvními významnějšími publikacemi tištěnými u Procházky). Tomáš Procházka řídil tiskárnu až do své smrti v roce 1817. Poté podnik převzala jeho manželka Anna Marie, která jej v roce 1826 předala synu Karlovi (1805–1857). Karel byl však po krátké době z důvodu nemoci nucen řízení tiskárny přenechat manželce Anně. V roce 1863 se pak majitelem stal jejich syn Karel (1820–1906), díky němuž tiskárna výrazně rozšířila provoz a etablovala se na jeden z nejvýznamnějších tiskařských podniků v rakousko-uherské monarchii. Pod vedením jeho syna Karla (1856–1920) byla officína v roce 1883 povýšena na c. k. dvorní knihtiskárnu a nakladatelství. Posledním vlastníkem tiskárny z rodiny Procházek byl jeho syn Karel (1886–1948), který podnik řídil v nelehkých dobách po první světové válce a za světové hospodářské krize, kdy byl provoz značně utlumen. V roce 1937 jí byla vládou dosazena správa. V roce 1940 tiskárna přešla do německých rukou. Po roce 1948 byla tiskárna zestátněna.

Od specifických národnostních poměrů na Těšínském Slezsku se odvíjel charakteristický znak produkce Procházkovy tiskárny, kterým bylo, stejně jako např. u později za-

1 K dějinám tiskárny: Jaroslav Ludvík MIKOLÁŠ, *Těšínská tiskárna kramářských tisků*, in: Václavkova Olomouc 1961: sborník referátů a diskusních příspěvků o kramářské písni, edd. Jaromír Dvořák – Josef Š. Kvapil, Praha 1963, s. 202-206; Otmar MÜLLER, *Těšínská tiskárna 1806-1971*, in: Český Těšín 50 let městem, ed. Andělín GROBELNÝ, Ostrava 1963, s. 189-195; Jan NOVÁK, *Cestou černého umění na Těšínsku*, in: Besedy o dějinách tisku ohlédnutí za českými nakladateli, typografy a tiskaři, ed. Olga Fridlová, Praha 1997, s. 23-28; *Z dziejów cieszyńskiego drukarstwa*, ed. Antoni Gładysz, Bielsko-Biała 1982.

ložené tiskárny rodiny Orlovy ve Frýdku (1877–1950), vydávání tisků a tiskovin v češtině, v polštině a v němčině.² Přestože produkce tiskárny v polském jazyce tvořila její podstatnou část, nebyla jí dosud věnována větší odborná pozornost.

Polskojazyčné tisky začala tiskárna vydávat po roce 1848 jako odpověď na rostoucí poptávku po polských knihách, související s uplatňováním polštiny na Těšínsku ve veřejném životě (již v květnu tohoto roku začalo vycházet periodikum *Tygodnik Cieszyński*). Je důležité zmínit, že v roce 1848 byla založena pobočka tiskárny v Bílsku na hranici Těšínského Slezska a Malopolska. Jednalo se o první tiskárnu ve městě. O její činnosti nemáme příliš informací. Jisté je, že ji Procházkové vlastnili ještě v 60. letech, poté ji odkoupil R. Zawadzki. Na některých tiscích čteme údaj „*Druk i naklad K. Prochaski w Cieszynie i w Bielsku*“, což si můžeme vysvětlit snahou poukázat na vlastnictví dvou závodů.

Nezbytným předpokladem pro vydávání polských tisků bylo zaměstnávání tiskařů polského původu, kteří měli s tiskem v polském jazyce zkušenosti. A. Gładysz uvádí, že po stránce jazykové byly první polské tisky prodchnuty nářečními vlivy a v textech se objevovaly bohemismy a germanismy.³ Dodejme však, že výrazné nářeční vlivy sledujeme i v tiscích vydaných v 60. letech 19. století. Tiskárna se snažila oslovit polské publikum také prostřednictvím reklam avizujících, že se oficiálně zaměřuje na vydávání knih a časopisů v polštině.⁴

Spektrum polskojazyčných tisků bylo poměrně široké – tiskárna vydávala polské noviny a časopisy (*Tygodnik Cieszyński* – od 1851 *Gwiazdka Cieszyńska*), modlitební knihy, zpěvníky, kancionály (např. *Katolicki Kancjonał Polski*, vydaný roku 1857, jehož editorem byl duchovní Antoni Janusz, působící v Zebrzydowicích), učebnice (např. těšínského evangelického učitele Jana Śliwki) či tisky pro potřeby škol na Těšínsku (např. *Pieśni nabożne dla dzieci szkolnych w Łomnej* z roku 1862) a nejrůznější další tiskoviny.

V dalším výkladu se zaměříme na polskojazyčnou produkci určenou širokému lidovému publiku, kterou tvořily zejména kramářské tisky a knížky lidového čtení.

1. Polské kramářské tisky

Vydavatelský profil tiskárny se orientoval také na široké vrstvy lidového publika a českojazyčné i polskojazyčné kramářské tisky představovaly podstatnou část její produkce. Dosud jsme ve sbírkách vybraných institucí⁵ našli cca 80 různých polskojazyčných kramářských tisků, jistě se však jedná o pouhý dochovaný zlomek produkce tiskárny.

Prostřednictvím těchto kramářských tisků vycházely nejčastěji katolické náboženské písně, narážíme však i na další náboženské tisky (kázání či modlitby). Poměrně ojedinělé jsou pak kramářské tisky s písněmi pro evangelíky. Překvapivé je, že jsme dosud nezaznamenali polskojazyčné světské písně, jako v případě později fungující Orlovy frýdecké tiskárny, tuto skutečnost si však vysvětlujeme pouze nedostatečným dochováním pramenů.

2 K tomuto tématu: Monika SZTURCOVÁ, *Česko-polské písňové vztahy na příkladu vydavatelské strategie Orlovy tiskárny*, *Historica*, roč. 8, 2017, s. 44–55.

3 Ed. Antoni GŁADYSZ, *Z dziejów cieszyńskiego drukarstwa*, Bielsko-Biała 1982, s. 110.

4 Tamtéž, s. 14.

5 Biblioteka Śląska v Katovicích, Muzeum Těšínska v Českém Těšíně, Muzeum Beskyd ve Frýdku-Místku, Slezské zemské muzeum v Opavě (Národopisné pracoviště a Památník Petra Bezruče), Moravské zemské muzeum v Brně

1. 2 Polské písně pro katolické publikum

Katolické písně pokrývají tradiční spektrum témat – dominují písně mariánské a ke Kristu, velké zastoupení mají písně pro poutní místa a v menší míře i ke svatým (zaznamenáváme písně pro sv. Jana Nepomuckého, sv. Annu, sv. Josefa, sv. Valentina, sv. Antonína Paduánského, sv. Dorotu či sv. Onufria). Ve většině případů se jednalo o písně hojně rozšířené v dobových polských kramářských tiscích či zpěvnících nejen na území Horního Slezska, ale i centrálního Polska. Písně určené pro poutní provoz zaujímaly v rámci celé produkce podstatnou část. Připomeňme, že v češtině vydávala tiskárna poutní písně pro lokality moravské (Svatý Kopeček, Křtiny, Vranov, Hostýn, Suchdol) slezské (Frýdek, sv. Valentin v Příboře, sv. Antonín na Prašivé), české (Svatá Hora, sv. Jan Nepomucký v Praze) ale i zahraniční (rakouský Mariazell, uherský Šaštín, polská Čenstochová) a dále řadu univerzálních poutnických písní, které se mohly zpívat na libovolném místě. V polském jazyce vydávala poutní písně jak tiskárna v Těšíně, tak pobočka v Bílsku. Máme doloženo vydávání polských písní pro Čenstochovou, Horu sv. Anny u Opolí, Ležajsk, Tarnów a Gidle.

V polštině jsme pro Čenstochovou⁶ dosud zaznamenali šest písní s incipity: *Królowa nasza, od Boga obrana, na Jasnej Górze ukoronowana; Pani nieba i ziemi i wszech rzeczy dziedziczko; Przeradośna a miłosna nastala nam godzina; Śpiewa mi słowiczek na rajskim dworze; Witaj Królowa nieba, witaj Matko litości; Wspomnijmy że z łaski Boga ku Częstochowie*, vydané kolem roku 1858. V téměř všech případech těchto polských písní se jedná o písně rozšířené v dobových polských zpěvnících či v kramářských tiscích. Výjimkou jsou dvě písně, o nichž se na základě jazykové charakteristiky (bohemismů v textu) a srovnání s poutními písněmi české proveniencí domníváme, že mají český předobraz – českým vzorem písně *Przeradośna a miłosna nastala nam godzina* je píseň *Preradośna a miłosna nastala nám hodina*, píseň *Śpiewa mi słowiczek na rajskim dworze* je dle našeho názoru parafrází v českém prostředí oblíbené písně *Slyším hlas slavička v jednom oudolí*.

Tiskárna rovněž vydávala v polštině písně pro Horu sv. Anny u Opolí. Hledání písní věnovaných Hoře sv. Anny však naráží na skutečnost, že se zde zpívaly písně obecně anen-

6 Pro Čenstochovou, která byla vyhledávaným cílem rovněž poutníků českého etnika, vydávala tiskárna od počátku 19. století také poměrně velké množství písní v češtině. Jedná se o devět písní s incipity:

1. *Bez prodlení nemeškejte, k tej Matičce pospíchejte*
2. *Co se rmoutíš srdce moje, co si naříkáš*
3. *Již čas, bych se ti poroučel, ó Maria*
4. *Na stokrát buď pozdravená, na tisíckrát pochválená*
5. *Sláva budiž Bohu na výsosti, Králi slávy života, blahá*
6. *Tisíckrát buď pozdravena, ó Maria, Maria*
7. *Vale, vale smutně dávám a odcházím z města toho*
8. *Zdrávo buď místo předivné, ó Maria*
9. *Žádný neví, co jest láska, kdo ji nezkusil.*

K tématu kultu Panny Marie Čenstochovské v moravském a slezském prostoru viz Jakub IVÁNEK – Jan MALURA – Jaromír OLŠOVSKÝ – Marie SCHENKOVÁ – Monika SZTURCOVÁ, *Pod ochranu tvou se utíkáme. Kult Panny Marie Čenstochovské v českém Slezsku na Moravě / Pod twojō obronę uciekamy się. Kult Matki Boskiej Częstochowskiej na Śląsku czeskim i na Morawach*, Białystok 2019 a studii Jan MALURA – Jakub IVÁNEK – Monika SZTURCOVÁ, *Kramářské písně o Panně Marii Čenstochovské*, in: *Śladami Polaków na czeskim / austriackim Śląsku – Stopami Polaków v českém/rakouském Slezsku*, edd. Krzysztof Czajkowski a Aleš Zárický, Częstochowa 2016.

ské a tisků hlásících se k tomuto poutnímu místu jmenovitě tolik nenacházíme.⁷ K Hoře sv. Anny jsme dosud v rámci tisků z Procházkovy tiskárny v Těšíně a v Bílsku našli čtyři písně s incipity: *Czyńmy świętej Annie dzięki nieustannie; Jam sobie wyzwolił za obronę Babkę Chrystusa Świętą Annę; Ja sierota opuszczona; Już przed tobą upadamy, Anno święta, cudowna*. Uvedené písně byly v polském prostředí poměrně rozšířené. Druhá píseň je však dle našeho názoru převodem české písně *Já jsem si vyvolil za ochranu Bábu Krista Pána, svatou Annu* (zároveň se jedná o nejoblíbenější – nejčastěji se vyskytující anenskou píseň jak v českém, tak v polském prostředí).

Do poutního písňového repertoáru můžeme zařadit i pašijové písně o utrpení Krista a Panny Marie, které, byť se nehlásí ke konkrétní poutní lokalitě, byly pravděpodobně určeny pro poutníky v dostupných polských kalváriích, tj. Kalvárii Zebřidovské, Hoře sv. Anny v Opolském Slezsku či Piekarech, které byly vyhledávanými cíli poutníků ze Slezska, mj. i z Těšína. Rovněž sem můžeme zařadit i četné písně o Nenebevzetí Panny Marie (pieśni Wniebowzięciu), neboť právě tento svátek se v Kalvárii Zebřidovské těšil značné účtě a doprovázely jej velkolepé teatralizované slavnosti.

V poutní písňové produkci tiskárny se rovněž objevovaly regionálně velice zajímavé tisky, šířící věhlas poutních míst Těšínska. Již jsme zde uvedli Frýdek či Prašivou, pro ty však nemáme z těšínské tiskárny doloženy žádné polské písně (na Prašivé se však jistě mohly zpívat tiskárnou vydávané polskojazyčné písně o sv. Antonínu Paduánském). Pozoruhodným tiskem jsou *Nabožne pieśni o cudownym krzyżu świętym w Górnjej Łomnej niedaleko miasteczka Jabłonkowa*⁸ z roku 1863 k poutnímu místu Salajka v Horní Lomné, kde se dodnes konají poutě k uctění Svatého Kříže. V roce 1833 zde byl u nezamrzajícího pramene nad polanou Salajka postaven kříž, u nějž vykonávali pobožnosti místní horalé. Počátek poutní tradice zde souvisí s epidemií cholery, která zasáhla Jablunkov kolem roku 1835 a vyžádala si životy více než 200 obyvatel. Předpokládaným zdrojem nákazy byly vodní zdroje, a proto obyvatelé vodu přinášeli z pramene v Horní Lomné. Z vděčnosti za ukončení epidemie se sem Jablunkovští v roce 1836 vydali na pouť. Tradice těchto poutí přetrvala a Salajka se stala vyhledávaným cílem poutníků nejen z blízkého okolí, ale též ze Slovenska a celého Slezska.⁹ V letech 18941–896 pak byl díky finanční sbírce věřících poblíž kříže postaven novogotický kostel. Procházkův tisk obsahuje tři písně začínající incipity: *W Salajce między górami jest miejsce słynne cudami; Pójdźcie, mili chrześcianie, pójdźcie do wrchłomne a Szczęśliwa Łomno i zielone gajki*. Za nejzajímavější považujeme první píseň, informující o založení poutního místa. Úvodní část písně je jedinečným příkladem propojení literárního toposu místa líbezného (locus amoenus) s toposem svatého místa (locus sanctus). Píseň je rovněž zajímavá výskytem nářečních prvků – lexikálních: *procesyja, familija, kompanija* či hláskových – *é*, např. ve slově *rzéka*, vyslovované jako *y*.

7 Na stejný problém narážíme i v českém prostředí – pro svatoanenská poutní místa se užívaly zejména písně obecně anenské, J. IVÁNEK – J. MALURA: *Horo krásná, spanilá! Poutní písně na Moravě (1600–1850)*, Brno 2019, s. 417.

8 Muzeum Těšínska, Sbirka kramářských tisků, *Nabožne pieśni o cudownym krzyżu świętym w Górnjej Łomnej niedaleko miasteczka Jabłonkowa*, inv. č. H 7017.

9 Ed. Marie BRANDSTETROVÁ, *Beskydy. Dny všední i sváteční*, Třinec 2013, s. 130.

Nabožne píesni o cudownym krzyżu świętym w Górnjej Łomnej niedaleko miasteczka Jabłonkowa

(Těšín 1863)

Nóta: Słyszcie głos Panny Marie itd.

1.

W Sałajce między górami,
jest miejsce słynne cudami,
na którym stoi krzyż święty,
na nim Pan Jezus rozpięty,
gotowy i w nocy
dodawac pomocy.

2.

Ten krzyż pobłogosławiony
zewsząd lasem otoczony
nie widać z miejsca onego,
tylko do nieba górnego,
do ojczyzny naszěj,
krainy najstarszěj.

3.

Wkoło się wszystko zieleni
i radosny widok czyni,
ptaszęta sobie na gaju
tak śpiewają jako w raj,u,
i dzikie zwierzęta
skaczą jak jagnięta.

4.

Podróż tam jest bardzo miła
i radośna każda chwila,
rzeka zawsze mile choći,
co jeden ptak pięknieć nocy
i przy każdym kroku
nie żal spojrzeć oku.

5.

Procesyja całem czasem
prowadzi się zawsze lasem,
głos się tam ślicznie rozlega,
z gór się wiele ludzi zbiega,
całe familije
do tēj kompanije.

6.

Kapłan wpośród takiej trzody
dla swych owieczek wygody
opowiada słowo Boże
i rozwija jako róże,
żeby ich ruszyło,
aż go słuchać miło.

7.

Tam z tego świętego miejsca
ludzie wiele dobrodziejstwa
i pomocy odbierają,
którzy się tam udawają,
pełni duwierności
w Boskiej opatrności.

8.

To miejsce błogosławione
było wtenczas objawione,
gdy cholera panowała,
lud okropnie mordowała
ta niemoc straszliwa,
okropnie zaraźliwa.

9.

W tem czasie się już tak zdało,
iż ludzi zostanie mało,
iże wszystkich śmierć zabierze
przy téj okropnéj cholerze,
boć to niezawodnie
trwało trzy tygodnie.

10.

I było przez sen objawione,
ażeby szli na wierch Łomnéj
do tego świętego krzyża,
iż każdy, kto się tam zbliża,
doznaje pomocy
i w ciężkiej niemocy.
(...)

1. 3 Dvojjazyčnost náboženských písní

V rámci našeho výzkumu jsme zjistili, že ve Slezsku docházelo k oboustranné výměně oblíbených katolických písní (šířených prostřednictvím kramářských tisků, méně často zpěvníků) mezi českým a polským prostředím. Tuto skutečnost dokládá řada nábožen-

ských písní mající českou a polskou verzi.¹⁰ Zpravidla je nemožné zjistit, kde a jak k překladu konkrétní písně došlo, ale obecně se lze domnívat, že k tomu docházelo spontánně v lidovém prostředí na místech setkávání obyvatel českého a polského etnika (např. poutníků během poutí) nebo v rámci cílené aktivity tiskařů, kteří s komerčním záměrem převáděli písně populární ve svém prostředí do druhého jazyka. Právě Procházkova tiskárna byla spolu s dalšími tiskárnami v Horním Slezsku (Foltynova tiskárna ve Wadovicích, Miarkova tiskárna v Mikołově a jistě i další) dle našeho názoru jedním ze zprostředkovatelů v rámci tohoto procesu. Z hlediska tohoto tématu je nanejvýš zajímavé zjištění, že Procházkova tiskárna vydávala dokonce v několika doložených případech českou a polskou variantu písně takřka souběžně, podobně činila i frýdecká tiskárna rodiny Orlů. U Procházků máme doloženo vydávání písně pro Pannu Marii Bolestnou s incipitem *Smutnou píseň začínáme, zanecháme radosti* (doložený tisk je asi z roku 1857)¹¹ a jejího protějšku *Smutne pienie zaczynamy, zaniechajmy radości* (doložený tisk je patrně z roku 1858),¹² pašijové písně ke Kristu s incipitem *Veliká to milost Boha Otce byla* (tisk z roku 1866)¹³ a *Wielka to miłość Boga Ojca była* (tisk z roku 1862),¹⁴ které obě vydávala ve třetí čtvrtině 19. století rovněž Orlova frýdecká tiskárna, oslavně-prosebné písně *Když jsme přišli k tobě, Královno, před tvůj zázračný obraz, Královno*¹⁵ (píseň nejspíše pro Kalvárii Zebríčovskou, Horu sv. Anny či Piekary; tisk z roku 1811) a jejího polského originálu *Gdyśmy przyszli do kościoła, Królowo, przed tak cudowny obraz twój, o Królowa*¹⁶ (tatáž polská poutní místa, doložený tisk z Bílska z poloviny 19. století) či vydávání poutní písně *Slunéčko zašlo, půjdeme spáti* (pro Pannu Marii Suchdolskou se zde vydávala od 1. poloviny 19. století)¹⁷ a jejího ekvivalentu *Słoneczko zaszło, już zasnąc potrzeba* (uni-verzální píseň nekonkretizovaná pro žádnou lokalitu; doložený tisk z Bílska pochází patrně z roku 1858),¹⁸ které zde uvádíme. Jedná se o poutnickou píseň určenou ke zpěvu před spaním, v polské verzi se objevují hláskové nářeční prvky – *é*, např. ve slově *grzésznicy* či bohemismy, např. *spolecznie*. Na základě slovosledu a jazykové charakteristiky písně a jejího rozšíření v českém prostředí (objevovala se již koncem 18. století pro Pannu Marii Suchdolskou, v 19. století pro Marii Cellenskou, Žarošickou, Třebovskou a Vyderskou) se kloníme k závěru, že směr převodu byl z češtiny do polštiny.¹⁹

10 K tomuto tématu více: Monika SZTURCOVÁ, *Česko-polské vztahy v poutních písních 18. – 19. století*, Studia Slavica XXII/1, 2018, s. 37–53.

11 Slezské zemské muzeum, Národopisné pracoviště, sbírka kramářských tisků, *Píseň k Bolestné Panně Marii*, inv. č. N 5636.

12 Moravské zemské muzeum, sbírka kramářských tisků, *Pieśń o siedmiu boleściach najświętszej Panny Maryi*, inv. č. ST 1796.

13 Muzeum Beskyd, sbírka kramářských tisků, *Píseň o umučení Pána Ježíše Krista*, inv. č. 11866 S.

14 Slezské zemské muzeum, Národopisné pracoviště, sbírka kramářských tisků, *Pieśni nabożne dla dzieci szkolnych w Łomnej*, inv. č. N 5601.

15 Muzeum Těšínska, sbírka kramářských tisků, *Nová píseň k Panně Marii. Z německého na polské, pak z polského na moravské přeložená, od velebného kvardiána na kalvárii*, inv. č. H 14371.

16 Moravské zemské muzeum, sbírka kramářských tisků, *Pieśń o najświętszej Pannie Maryi*, inv. č. ST 132.

17 Muzeum Těšínska, sbírka kramářských tisků, *Pobožná píseň k Panně Marii Sukdolské*, inv. č. S 6872-3.

18 Slezské zemské muzeum, Národopisné pracoviště, sbírka kramářských tisků, *Pieśń na dobrą noc najświętszej Pannie Maryi*, inv. č. N 5659.

19 Píseň je otištěna a komentována také v edici: J. IVÁNEK – J. MALURA, *Horo krásná, spanilá! Poutní písně na Moravě (1600–1850)*, Brno 2019, s. 224–225.

Pobožná píseň k Panně Marii Sukdolské

(Těšín 1. pol. 19. stol.)

1.
Slunečko zašlo,
půjdeme spáti,
musíme Matičce
dobrou noc dáti.
2.
Všechny vespolek,
milí poutníci,
pozdravujme
naši orodovnici.
3.
Zdravas Maria
milostiplná,
Matičko Sukdolská
tak buď uctěná.
4.
Panenko vzáctná
jasná dennice,
buď nás všech přítomných
opatrovnice.
5.
Když budem spáti
rač při nás státi,
Matičko s Ježíšem
opatrovati.
6.
Ten za šťastného
se vždy nazývá,
kdo v jménu Marie
rád odpočívá.
7.
Neb ona jeho
bezpečně ochrání,
nepřátelům škodit
vždycky zabrání.

Pieśń na dobrą noc najśw. Maryi Pannie

(Bielsko asi 1858)

1.
Słoneczko zaszło,
pójdziemy już spać,
Maryi Panience cześć,
chwałę oddawać,
2.
Wszyscy społecznie,
mili grzésznicy,
pozdrówmy tę naszą
orędownicę.
3.
Zdrowaś Maryja,
miłości pełna,
o Matuchno Boska,
bądź tak uczczona.
4.
Gdy będziemy spać,
racz nas ratować,
Maryja z Jezusem,
raczcie przy nas stać.
5.
Ten to szczęśliwy
bydź się nazywa
który to to z Maryją
rad odpoczywa.
6.
Bo tego ona
bezpiecznie broni
i nieprzyjacielom
szkodzić zabroni.
7.
Bądź przy nas wszystkich
Matką miłości,
brońże nas téj nocy,
szatańskiej złości.

8.
Buď při nás vždycky,
Matko milosti,
zbav nás tuto noc,
d'ábelské zlosti.

9.
Abychom zdraví
mohli zas vstáti,
tobě, Maria,
chválu vzdávati.

10.
Maria, Josef,
vám dávám duši,
tělo, mé srdce mé,
milý Ježíši.

11.
S vámi živ býti,
taky umřítí,
obzvláště tuto noc
chci odpočinouti.

12.
Dobrou noc tobě
srdce vinšuje,
Matičko Sukdolská,
již spáti bude.

13.
Mé milé děti,
budete spáti,
že vy mně dobrou noc
chcete dávati.

14.
Tak vás na tu noc
chce požehnati,
abyste radostně
dnes mohli spáti.

15.
Tobě děkujem,
Matičko milá,

8.
Żebyśmy mogli
zdrowo zaś powstać,
i tobie Maryja
jutro chwałę dać.

9.
Maryi daję żywot
i duszę,
ciało me, serce me,
śliczny Jezusie.

10.
Z wami ja chcę żyć,
także i umrzeć,
także też téj nocy
przy was odpocząć.

11.
Dobra noc tobie
z serca winszuję,
o Matko w obronę
twoję się daję.

12.
Me miłe dzieci,
gdyż pójdziecie spać,
ja wam też na tę noc,
dobrą noc chcę dać.

13.
Ja was na tę noc
chcę też pożegnać,
abyście zaś zdrowo
mogli jutro wstać.

14.
Tobie dziękuję,
Matucho miła,
przyczyn się za nami
u twego Syna.

15.
A kiedy dusza
już z ciała wyjdzie,

přimlouvej se za nás
u svého Syna.

16.
A když duše
z těla vyjde,
dej, Matičko milá,
ať tobě přijde.

17.
Kde ty přebýváš
s Ježíšem Pánem,
dej se nám tam dostat,
Maria. Amen.

dajże to, Maryja,
niech k tobie przyjdzie.

16.
Gdzie ty przebywasz
i z twoim Synem,
daj się tam oglądać
na wieki.
Amen.

Jak jsme zmínili, výměna písní probíhala obousměrně a písně se převáděly i z polštiny do češtiny. Jako příklad uvedme zajímavé písňové paralely *Pojď, pojď, mé srdce na Kalvárii*²⁰ (tisk z poloviny 19. století) a *Pospiesz, me serce na Kalwaryjã*²¹ (tisk z 2. poloviny 19. století). Tyto písně mají navíc pozoruhodnou genezi. Česká i polská mají starší původní variantu *Marš, marsz, mé srdce na Kalvárii*²² – *Marsz, marsz, me serce na Kalwaryjã* (českou ani polskou variantu nemáme doloženou ke konkrétní poutní lokalitě). Tyto starší verze pracovaly s vojenskými motivy a chápaly pouť jako součást či formu duchovního boje. Novější texty *Pojď, pojď...* a *Pospiesz...* nahradily výrazy pojící se k vojenské oblasti náboženskými symboly či neutrálními výrazy: *generál – spasitel, general – zbawiciel; kvartýr – pobyt, kwater – jego miejsce; v jeho komendě – v jeho rukouch, w jego komendzie – w jego opiece; čert – tělo (polská ponechává czart); na buben biju – na srdce biji, już larum bijã – gdzie czołem bijã; horuhev – praporec, chorągiew – oltarze; werbuju – wábějí, werbuja – przyjmują; trębacze trąbiã – modły wznoszą (v české zůstává trubače trubja – trubače troubí); w kotły bijã – wianek jój wijã (v české zůstává bubny biju – bubny bijí)*. Co se týká jazykového hlediska, v české verzi *Marš, marsz...* jsou patrné výrazné nářeční a polské vlivy, které zůstávají v novější české verzi pouze částečně.

20 Zemský archiv Opava, kramářské tisky, *Nábožná píseň o Kalvárii, všem věrným křesťanům k pobožnému rozjímání na světě* vydána, inv. č. 309

21 Muzeum Beskyd, sbírka kramářských tisků, *Píseň nowa o Kalwaryi*, inv. č. 11093 S

22 Píseň je editována a komentována také v publikaci: J. IVÁNEK – J. MALURA, *Horo krásná, spanilá! Poutní písně na Moravě (1600–1850)*, Brno 2019, s. 390–392.

*Nábožná píseň o Kalvárii, všem věrným
křesťanům k pobožnému rozjímání na
světlo vydaná*

(Těšín polovina 19. století)

1.
Pojď, pojd' mé srdce,
na Kalvárii
tam jest tvůj pobyt,
tam hříšní žijou,
v třetím upadku
Spasitel leží,
kdo chce pomoci,
necht' k němu běží.

2.
On tě z upadku
i z tvé nevoli
jak tvůj Spasitel
s chutí vyvolí,
oddej mu žiti
tvoje bezpečně
s duši i tělem,
nezhyněš věčně.

3.
V jeho rukouch
žádněj nezhyne
kdo za ním jde,
ten pekla mine,
může zvítězit
své nepřátele,
s světem i s tělem
bojovat směle.

4.
Pojď, pojd' co nejspíš,
na srdce bijí,
schod'te se zevšud
na Kalvárii,
zdolu nahoru,
juž nám tam třeba,
tam nám okážu
cestu do neba.

Pieśń o Kalwaryi

(Těšín 2. polovina 19. století)

1.
Pospiesz, me serce,
na Kalwaryją,
tam jest to miejsce,
tam grzeszni żyją,
w trzecim upadku
Zbawiciel leży,
kto chce pomocy,
niech k niemu bieży.

2.
On cię z upadku
i twój niedoli
jak twój Zbawiciel
z chęcią wyzwoli,
oddaj mu życie
twoje bezpiecznie
z duszą i ciałem,
nie zginiesz wiecznie.

3.
W jego opiece
żaden nie zginie,
kto za nim idzie,
ten piekła minie,
może zwyciężyć
omamiciela,
z światem i czartem
potkać się śmiele.

4.
Pospiesz czem prędzej,
gdzie czołem biją,
zchodźcie się zewsząd
na Kalwaryją
z dołu do góry,
nam iść potrzeba,
tam nam pokażą
drogę do nieba.

5.
Tam uhlídáte,
co jsu za znaky,
co za proporec
i obraz jaký,
na tom praporci
malovaný
Ježíš rozpjatý,
ukřižovaný.

6.
Pod tímto praporcem
bojovat třeba,
kdo chce zvítězit
přijít do neba!
ach! nenadarmo
nás tu vábějí,
ale nám skrz to
nebe zhotují.

7.
Trubače troubi
i v bubny bijí,
pojďme čím skorši,
chvalme Marii,
neb skrz tu Pannu
máme spasení,
toliko očišťme
své prohřešení.
(...)

5.
Tam zobaczymy,
co są za znaki,
co za ołtarze
a obraz jaki,
na tem obrazie
jest malowany
Jezus rozpięty
ukrzyżowany.

6.
Pod tem obrazem
modlić się trzeba,
kto chce być zbawiony
a przyjsć do nieba,
ach, nienadarmo
nas to tu przyjmują,
tylko nam przez to
niebo gotują.

7.
Tam modły wznoszą,
wianek jej wiją,
pójdźcież czym prędzej,
chwalcie Maryją,
bo przez tę Pannę
mamy zbawienie,
tylko oczyśćmy
nasze sumienie.
(...)

1. 4 Polské tisky pro evangelíky

Pro Těšínsko jsou kromě specifických národnostních a jazykových poměrů příznačné i specifické poměry náboženské, což se do produkce tiskárny rovněž promítlo. Většina náboženských tisků tiskárny, které se dochovaly, byla určena pro katolické publikum, narážíme však i na regionálně velice zajímavé písně pro evangelíky. Příkladem jsou švabachem tištěné *Pieśni ludowe o założeniu Kościoła Ewangelickiego przed Cieszynem. Na uroczystość 150-letniego jubileuszu dnia 24 maja 1859 obchodzonego, na pamiątkę wydane. W tłoczni i nakładem Karola Prochaski*,²³ vydané v Těšíně v roce 1859 u příležitosti 150letého výročí od povolení výstavby luterského kostela (posléze nazvaného Ježíšův

23 Slezské zemské muzeum, Národopisné pracoviště, sbírka kramářských tisků, *Pieśni ludowe o założeniu Kościoła Ewangelickiego przed Cieszynem. Na uroczystość 150-letniego jubileuszu dnia 24 maja 1859 obchodzonego, na pamiątkę wydane. W tłoczni i nakładem Karola Prochaski*, inv. č. N 5577, také: Biblioteka Śląska v Katovicích, Pracownia Zbiorów Śląskich, též název, sign. 397070 I.

kostel) u Těšína Josefem I. v roce 1709, který byl jedním ze šesti tzv. kostelů milosti. Tisk obsahuje tři vyprávěcí písně s incipity: *Cieszynscy ewangelicy, posłyszcie prawdziwe rzeczy; Roku potem tysięcznego, siedmsetnego dziewiątego* (spíše se jedná o pokračování první písně) a *Radość nam już nastala w tej cieszyńskiej ziemi*. V doslovu se uvádí, že se jednalo o písně tradované v lidovém podání a jejich zapisovatelé jsou neznámí. Dle charakteru písně se však pravděpodobně o písně vzniklé v lidovém prostředí nejedná. Autorství první z nich se v předmluvě připisuje duchovnímu Jakubu Galoczovi (duchovní v Ježíšově kostele, zemřel v roce 1726) původem z Těrlicka, zbylé jsou anonymní. V předmluvě čteme:

Ludu ewangelicki!

Oto masz piosnki, które przodkowie twoi o początkach kościoła ewangelickiego cieszyńskiego złożyli, drukiem ogłoszone. Piosnki te, jako utwory ludowe, nie szczycą się wprowadzić doskonałością rymu, ale stawiają żywo przed oczy czas miniony. Malują radość, wdzięczność i gorliwość pradziadów naszych, którymi byli natchnieni. gdy przed półtora wiekiem była im wolność wiary przez cesarza Józefa I. udzielona.

Dlatego też ażeby przy sposobności terażniejszego 150-letniego jubileuszu owe czasy ci uprzytomniły i równe uczucia w tobie ożywiały, zostały teraz wydane.

(...)

Niegdyś były te pieśni znajome, ażeby takimi znowu się stały, cnoty przodków przypominały i do naśladowania zachęcały, przyjmijcie je ninie i często śpiewaniem w domu powtarzajcie.

Písně obsahují řadu historických údajů. Jsou však nejen cenným kulturně-historickým pramenem, ale jsou zajímavé i z jazykového hlediska, neboť obsahují řadu nářečních prvků. Uvádíme ukázkou z první písně popisující slavnostní založení kostela:

Pieśń I.

Śpiewa się jako: „Z nieba przyszedłszy anieli.“

1.

Cieszynscy ewangelicy,
posłyszcie prawdziwe rzeczy,
swoboda ewangelicka
nawróciła się do Śląska.

2.

Na sto chramów odebranych,
tu znowu sześć otrzymanych,
dostali ewangelicy,
z Boskiéj i cesarskiéj mocy.

3.

Dwa w Histrbergu i Żeganie,
dwa w Lancucie i Miladzie,

piąty w Frysztacie głogowskim,
wszystkie w księstwie dolnośląskim.

4.

A szósty w księstwie cieszyńskim,
karnowskim i raciborskim,
w państwie bielskim, tudzież pszczyńskim,
frycztańskim i bogumińskim.

5.

Jeden kościół ci w pół mają,
tęj swobody używają,
do Cieszyna jeżdżą, chodzą,
nabożeństwo tam wywodzą.

6.

Cieszyńscy ewangelicy,
nuż dziękujcie Boga wszyscy,
z sąsiedzy swemi miłemi
właśnie pomianowanemi.

7.

Że Bóg Ojciec najmocniejszy
i cesarz najłaskawiejszy
z przyczyny króla szwedzkiego
uczynił nam dość dobrego.

8.

Tysiąc siedemset dziewiątego
maja dwudziesto czwartego
hrabię Zinzendorfa posłał,
by nam kościół, szkołę oddał.

9.

Gdy o tém przyszła nowina,
że komisarz do Cieszyna
hrabia Zinzendorf wysłany,
od cesarza narządzony,

10.

W mnóstwie wozów wielce krasnych
wyjechało osob zacnych,
baron Sobek i błędowski
dziedziczny pan drogomyski.

11.

Baron Larysz i baron Bees,
ów marszałek i ten kanclerz
i innych też mnóstwo z państwa
i ze sławnego rycerstwa.

12.

Przed rajski zamek przybyli,
aby pokłon uczynili,
hrabiemu Zinzendorfowi,
cesarskiemu legatowi.

13.

Stąd jechali ku Cieszynu,
lud wiejski przybył ku temu,
było do czterech tysięcy
na kamieńcu czy nie więcej.

14.

Pięćdziesiąt cztery lat łaski
nie był-ci dzień tak radośny,
coby taka radość była,
jako wtenczas u Cieszyna.
(...)

2. Knížky lidového čtení

Kromě kramářských tisků se v poslední čtvrtině 19. století a počátkem 20. století u Procházek tiskly i polské knížky lidového čtení, povětšinou světského obsahu. Jejich vydávání bylo spjato s nakladatelstvím rodiny Feitzingerů, které založil v dnešním polském Těšíně v 50. letech 19. století Edward Feitzinger starší (1809–1869) který sem přišel z Opavy. Feitzinger provozoval knihkupectví a zaměřoval se na vydávání náboženské a světské literatury v polštině, češtině a němčině. Po jeho smrti převzal podnik syn Edward Feitzinger mladší (1851–1932), který jej rozšířil a vedle náboženských publikací a beletrie se zaměřil i na populárně naučné knihy, příručky, učebnice a literaturu pro děti a mládež. Vedle nakladatelství provozoval od roku 1862 také komerční knihovnu. V roce 1871 si otevřel vlastní tiskárnu, v níž od roku 1884 začal sám vydávat knížky lidového čtení, tento závod však v roce 1887 zachvátil požár a provoz byl z důvodu nerentability ukončen. Kromě Procházek závod vydával Feitzinger mladší knížky lidového čtení v letech 1885–1912 i v dalších těšínských (Kutzerova tiskárna) či hornoslezských tiskárnách (Miarkova tiskárna v Mikołowie). Soupis všech těchto titulů vytvořil J. Broda.²⁴ Dle jeho soupisu v Procházce tiskárně Feitzingerovým nákladem vyšlo ve sledovaném období více než 20 titulů dobrodružných, historicko-legendárních, výchovně-vzdělávacích

24 Jan BRODA, *Wydawnictwa ludowe Edwarda Feitzingera – seniora*, in: *Z dziejów cieszyńskiego drukarstwa*, ed. A. Gładysz, Bielsko-Biała 1982, s. 94–107.

knížek či praktických příruček. Z hlediska zastoupení zpracovaných látek a námětů je tento soubor poměrně pestrý. Objevují se zde čtenářsky nejen atraktivní nadnárodní látky, např. oblíbené knížky o Mageloně (*Piękna Magelona i hrabia Piotr z Prowansyi z srebrnymi kluczami*, 1888), Meluzině (*Piękna Meluzyna*, 1885) či doktoru Faustovi (*Doktor Jan Faust, słynny czarnoksiężnik*, 1912), ale i polské (*Mistrz Twardowski, bardzo ciekawa, zajmująca i wesola historia o sławnym polskim czarnoksiężniku* 1885, 1912). Co se týká způsobu přebírání nadnárodně oblíbených příběhů, dělo se tak především skrze němčinu či francouzštinu. Nenašli jsme doklad, že by byly tyto texty přejímány z češtiny, tak jako tomu bylo v mnoha případech náboženských písní (viz výše). Kromě přejatých mezinárodních látek se zde objevují i vlastní texty regionálních polských autorů. Nejčastěji jsou to texty z pera Aleksandra Boruckého z Malopolska, Franciszka Kozdrasie z Malopolska, Stanisława Miłkowského z Malopolska, Józefa Chociszewského z Poznańe či duchovního Jana Pindóra z Těšína. Z regionálně zajímavých prací jmenujme zejména Boruckého autorské zpracování pověsti o beskydském zbojníku Ondrášovi (*Ondraszek, słynny dowódzca zbójców w śląskim Beskidzie: opowiadanie prawdziwe z zeszłego wieku, opracowane podług najlepszych źródeł historycznych*, 1889) či Hoffovo zpracování pověsti o Imku Wisełce, legendárním zakladateli města Wisły (*Imko, zwany Wisełką*, 1894). Mezi tituly se v malé míře objevují populárně naučné knihy (*Księga planet, zawierająca kilka ogólnych uwag o planetach*, nedat.). Narážíme také na soubory svatebních řečí či kázání (*Zbiór dobranych powinszowań wierszem i prozą dla dzieci i dorosłych*, 1885), snáře (*Największy ilustrowany sennik zestawiony według źródeł egipskich, chaldejskich, asyryjskich, babilońskich, perských i arabskich*, nedat.) a i takové kuriozity jako rady, jak vyhrát v loterii (*Terno! Ambo! Solo! Wskazówki, jak grać w loteryi, aby zostać bogatym*, nedat.)

Závěr

Polská produkce těšínské tiskárny rodiny Procházek dosud stála stranou odborného zájmu, pro poznání tiskařského života na česko-polském pomezí si však jistě zaslouží naši pozornost. Tematické a žánrové rozpětí tisků v polském jazyce bylo poměrně široké, neboť tiskárna vydávala polské noviny a časopisy, kancionály, modlitební knihy, zpěvníky, učebnice a další tiskoviny. V našem příspěvku jsme se zaměřili na produkci určenou zejména pro široké lidové publikum, kterými byly oblíbené a dostupné kramářské tisky a knížky lidového čtení. Mezi kramářskými tisky převažovaly náboženské písně pro katolické publikum. Kromě dobře známých náboženských písní zde narazíme i na originální a cenné texty pojící se k našemu regionu. V souvislosti s náboženskými písněmi náš výzkum potvrdil také velice zajímavou skutečnost, kterou bylo přejímání – překládání oblíbených náboženských písní z češtiny do polštiny či opačně. Domníváme se, že Procházka tiskárna mohla být v rámci tohoto zajímavého procesu jedním ze zprostředkovatelů. Vedle katolických tisků se zde vydávaly i unikátní regionální tisky pro evangelíky. Kromě kramářských tisků tiskl závod také knížky lidového čtení, nákladem těšínského Feitzingerova podniku. Mezi tituly převažovaly obvyklé nadnárodně známé látky (přejímané z německého či francouzského prostředí), v menší míře se zde objevovaly i regionálně zajímavé a originální texty polských autorů. Žánrově se jednalo o poměrně pestrý soubor, zahrnující dobrodružná vyprávění, pohádky a pověsti, snáře, příležitostné řeči, výkladové či didaktické texty a praktické příručky.

Polish Broadside Ballads by Procházka Printing House in Těšín
(Summary)

The Polish production of the Těšín printing house belonging to the Procházka family has so far stood aside of professional interest, but it certainly deserves our attention by virtue of learning about printers' life on the Czech-Polish border. The thematic and genre range of prints in the Polish language was relatively wide, as the printing house published Polish newspapers and magazines, hymn books, prayer books, songbooks, textbooks, and other printed matter. In our paper, we focused on production intended mainly for a wide folk audience, which were popular and available shopkeeper's prints and folk reading books. Religious songs for Catholic audiences predominated in the shopkeeper's prints. In addition to the well-known religious songs, we will also come across original and valuable lyrics related to our region. In connection with the religious songs, our research also confirmed a very interesting fact, which was adoption – translation of popular religious songs from Czech into Polish or vice versa. We believe that Procházka's printing house could have been one of the intermediaries in this interesting process. Besides Catholic prints, unique regional prints for evangelicals were also published here. Apart from the shopkeeper's prints, the printing house also printed folk reading books, published by the Těšín Feitzinger Company. As for the titles, the usual supranationally well-known topics predominated (taken over from the German or French environment); to a lesser extent, there were also regionally interesting and original texts by Polish authors. In terms of genre, it was a relatively diverse collection, including adventurous stories, fairy tales and legends, dream books, occasional speeches, explanatory or didactic texts and practical manuals.